

38 Omnia autem Dominus fecit, & piè agentibus dedit sapientiam.

HOc solùm, inquit, dicere possum de omnibus quæ sunt vbicunque rebus, quòd omnia Dominus fecerit, & licet nemo sit qui ab eo omnium perceperit scientiam & cognitionem, pijs tamen & ipsum colentibus dedit sapientiam, qua quantum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis assurgunt in aliqualem Dei cognitionem, laudem & amorem: qua item & sciunt & amplectuntur ea quæ ad salutem sunt necessaria aut conducibilia. Pro; piè agentibus; enim est *ἰσοβία*, hoc est, pijs, Deumque religiosè colentibus. Impijs quidem contingit etiam dari multarum rerum sciètiã, qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè sapientes facit. Solis autem pijs dat Deus sapientiam, sicut soli ipsi verè sunt sapientes. vnde & in Iob, pro eo quod nos legimus: Ecce timor Domini ipsa est sapientia; Septuaginta habent: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt aliquoties citat D. Augustinus.

Iob 28.

CAPVT QVADRAGESIMVMQVARTVM.

- 1 Laudemus viros gloriosos & parètes nostros in generatione sua.
- 2 Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo.

Ost superiorem laudationem, qua Dei laudes complexus est ob celebra eius opera quæ in creaturis obseruare licet, commodè subijcit laudationem sanctorum patrum, in quibus etiam Dei gloria mirè declaratur & agnoscitur. Primùm autem eos generatim laudat, deinde singulorum laudes summatim prosequitur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat, dicens; Laudemus viros gloriosos; hoc est, illustres & claros, eosque potissimùm qui sunt parentes nostri per generationem suam, hoc est, à quibus progeniti sumus. Græcè enim est tantùm *τῆ γενέσεως*, hoc est, generatione. Nec est pronomen, sua, nec præpositio, in. Dicit ergo; parentes nostros generatione; quomodo & Paulus vocat Abraham patrem Iudæorum secundum carnem, idque in gentis Iudaicæ commendationem, vt quæ gloriosos illos viros, de quibus dicturus est, patres habuerit, ex quibus originem duxit. Vt autem omnis gloria & claritas quæ in sanctis deprehenditur, intelligatur ad Deum referenda, atque in illius cedere gloriam, sicut & suprã omnem creaturarum excellentiam docuit in Deum referendam, bene subijcit; Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo; In qua sententia quidam Græcorum codices addunt *ἰν αὐτοῖς*, vt sit, Multam gloriam fecit Dominus in ipsis. &c. Et potest dupliciter hæc sententia intelligi. Primùm sic, Dominus per magnificam suam beneficentiam ab exordio mundi, fecit in sanctis suis multam gloriam, hoc est, fecit.

fecit, vt multam haberent gloriam, & valde essent illustres ac clari omni sæculo aliquos per gratiam suam insignes mundo exhibens. Secundò sic: Dominus sibi fecit per sanctos suos multam gloriam, hoc est, magnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia per illos gloriosus declaratus est, & insigniter innotuit, magnificam suam beneficentiam & potentiam in eis omni sæculo declarando. Eum sensum requirit ea Græcorum lectio, quæ non per datium habet; τῆ μεγαλοσύνη αὐτοῦ, sed per accusatiuum, τῆ μεγαλοσύνη, magnificentiam, quomodo habet æditio Germanica. Iuxta quam lectionem accusatiuus ille per appositionem iungendus est cum, gloriam, vt sit sensus: Multam gloriam fecit Dominus, quæ gloria eius est magnificentia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi prius ei defuerit, ab æterno eam adfuisse significat.

- 3 Dominantes in potestatibus suis, homines magni virtute, & prudentia sua præditi, nuntiantes in prophetis dignitatem prophetarum.

Hic iam incipit commemorare excellentiam patrum, & oportet participia hinc & infra posita, accipere posita pro verbis præteriti temporis, vel, quod eodem redit, subintelligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Nisi quis malit omnes hos nominatiuos, dominantes, nuntiantes, &c. referre ad illud quod postea subiicitur; Omnes isti in generationibus suis gloriam adepti sunt; vt eousque sententia pendeat. Pro; in potestatibus; Græcè est, ἐν ταῖς βασιλείαις, in regnis. Vnde magis conuenit legere, in potentatibus suis, quomodo quædam & scripta & impressa Biblia habent, vt nomen potentatus, pro regno accipiatur, Pro; in prophetis; Græcè est, ἐν προφητείαις, in prophetijs. Nec est; dignitatem prophetarum; sed tantum; nuntiantes in prophetijs; hoc est, nuntiantes prophetias, & oracula diuina proferentes. Et variant hinc libri nostri. Rabanus enim omittit, in prophetis, legens tantum; nuntiantes dignitatem prophetarum. Quidam totum illud omittunt; nuntiantes in prophetis; legentes tantum, prudentia sua præditi dignitate prophetarum. Vt ut est, si legatur, in prophetis, conuenit nomen, prophetis, accipi pro libris & scriptis prophetarum, sicut & alibi, vt cum dicitur: Est scriptum in prophetis. Certè Hugo Cardinalis sic interpretatur. Porrò in priori membro sententiæ iam positæ commendantur patres ab excellentia potestatis, quæ in plerisque fuit eximia, vt in Dauide, Salomone, Ezechia, & alijs. Dominabantur, inquit, in regnis suis & locis, in quibus potentatum & potestatem obtinuerunt, homines magni virtute, hoc est, propter potentiam suam celebres. Est enim, ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει, hoc est, nominati in potentia. In posteriori membro celebrantur à prudentia, cum dicitur: Et prudentia sua præditi nuntiabant in libris prophetis, dignitatem prophetarum, hoc

est, eam suis scriptis & relictis post se diuinis oraculis declarabant. Vtramque excellentiam etiam sequens versus complectitur.

4 Et imperantes in præfenti populo, & virtute prudentiæ populis sanctissima verba.

Illud, in præfenti, si iungatur cum, populo, sensus est; imperantes erant in populo qui tunc illis præfens erat. Si verò dictio, populo, iungatur, vt magis debet, cum participio, imperantes, sensus est: Imperabunt populo in tempore quod ipsis tunc cum viuerent præfens erat. Nam vt notant bene Latinæ linguæ obseruatores, præfens non solum dicitur quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tempore præterito tunc præfenti, vel quod futuro fiet tempore, tunc cum fiet præfenti. Cæterum mirum est vnde interpres verterit, in præfenti, si modo sic verterit, & non potius subdit mendum. nam Græca non habent quod huic respondeat. Habent enim sic; ἡγούμην λαῶν ἐς σβουλοῖς, qui præfuerunt populo in consilijs. In secunda parte ferè legitur; populis sanctissima verba; & repetitur ex superiori sententia participium, nuntiantes, vt sit sensus: Virtute prudentiæ nuntiantes populis sanctissima verba. Verum quoniam durum est repetere ex alia sententia verbum, nuntiantes, cum iam aliud intercesserit participium, & quia quod respondet illis dictionibus, sanctissima verba, ponitur in nominatiuo apud Græcos (habent enim σοφοὶ λόγοι) ideo magis conuenit sic accipere, & per vim & efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis populis sanctissima verba, hoc est, per eos populus habuit sancta eloquia Dei. Multa scripta habent; populi sanctissima verba; quæ lectio magis consentit Græcis, in quibus est genitiuus, λαῶν, & nominatiui, σοφοὶ λόγοι, sapientes sermones. Itaque sensus erit: quod patres illi virtute prudentiæ fuerunt sanctissima verba populi, hoc est, fuerunt per quos populus sanctissima verba à Deo percepit, vt causaliter dictum sit, quod patres fuerunt sanctissima verba populi.

5 In peritia sua requirentes modos muscos, & narrantes carmina scripturarum.

Multi libri habent, in peritia, alij, in pueritia, nec satis constat vtro modo verterit interpres, quia dictio Græca, παιδεία, vtramque significationem admittit. Significat enim & eruditionem quæ peritia dicitur (vnde aliqui hic legunt, prudentia) & pueritiam atque ætatem puerilem. Verisimile autem magis videtur interpretem vertisse, pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non solet illud nomen vertere per peritiam, sed magis per disciplinam. Si ergo legatur, pueritia, in hoc versu, respexit Sapiens potissimum ad Dauidem, qui à pueritia & iuuentute sua cœpit ludere cithara, & postea enarrauit carmina scripturarum, hoc est, carmina iam in sacris scripturis descripta. Videri etiam potest respexisse

spexisse, & ad eos qui tempore Samuelis cum eo prophetabant, de quibus dicitur ad Saul: Obuium habebis gregem prophetarum, & ante eos psalterium & tympanum, & tibiam & citharam, ipsosque prophetantes. Si autem legatur, in peritia sua, vt magis sensus postulat, respicitur ad eos qui cum Dauide sua peritia & carmina nobis reliquerunt Dei laudes continentia, & modulationem inuenerunt, quam voce, tum instrumentis musicis carmina illa & laudes Dei canerentur: quales fuerunt Asaph, Idithim, & Heman, cum filijs & fratribus eorum. Multi libri habent, carmina scripturarum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eodem redit.

1. Reg. 10.

6 Homines diuites in virtute pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.

Quod oratio illa, in virtute, non cum præcedenti adiectiuo, diuites, sed cum sequenti participio, habentes, sit iungenda, Græca manifestè demonstrant, quæ pro toto illo; in virtute pulchritudinis studium habentes; habent *νεχοσκηνημένοι ἐν ἰσχύϊ*, hoc est, subministrati in virtute, vel instructi robore. Itaque hæc sententia commendat patres ab externis bonis, videlicet à diuitijs, robore atque fortitudine, & pace domestica, quæ tria bona multis patriarchis & regibus in veteri testamento contigerunt, vt patet in Dauide, Salomone, Iosaphat, Ezechiæ, & alijs. Quod ergo nos legimus; in virtute pulchritudinis studium habentes; vt cum originali conueniat, sic videtur accipiendum, vt significetur, eos in fortitudine & robore habuisse studium pulchritudinis, hoc est, eos duxisse illud esse pulchrum studium & excellens, vt sibi compararent fortitudinem, & instructi essent viribus tum sui corporis, tum exercitus sui. Cum enim alij in delitijs & voluptatibus constituent pulchritudinis & excellentiæ studium, illudque pulchrum ducant, isti in robore habebant studium pulchritudinis, vt scilicet bene essent instructi contra hostes suos externos. Sicut autem Dei beneficio fuerunt robore instructi contra externos hostes, ita eiusdem beneficio, eorum plerique domi pacem & tranquillitatem obtinuerunt. vnde subditur; Pacificantes in domibus suis; hoc est, pacificè agentes in suis familijs. Non est enim hic Græcis, *ἱερνωσασάντων*, quod esset, pacem facientes, sed *ἱερνωσόντων*, hoc est, pacificè viuentes.

7 Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.

Omnes, inquit, isti qui regno, prudentia, diuitijs, robore & pace apud nos excelluerunt, adepti sunt gloriam, honorem, & præclaram existimationem in gente sua per succedentes sibi generationes, & adhuc habentur in laude, & celebrantur propter ea quæ in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

8 Qui de illis nati sunt, reliquerunt nomen narrandi laudes eorum.

GRæcis longè aliter est hoc modo: *ἱσὶρ αὐτῶν εἰ κατὰ λῆρον ἔνομα*, hoc est, sunt ipsorum qui reliquerunt nomē. Quod aliqui sic intelligunt, quasi Sapiens voluerit significare inter patres gentis Iudaicæ fuisse quosdam illustres, omnique laude dignissimos: quosdam obscuros atque inglorios, quorum nomen vnà cum ipsis & posteris interijt, atque de hoc secundo genere agere sequenti sententia. Itaque quod hic dicitur; sunt ipsorum qui reliquerunt nomen; sic intelligunt: Sunt ipsorum aliqui qui reliquerunt nomen. Et sequentem sententiam sic accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum nostrorum aliqui, quorum non est memoria, vt duo patrum Iudaicorum genera hic proponantur. Verùm sequentem sententiam magis verisimile est pertinere non ad patres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idololatrias, vt mox dicetur. Vnde quod habent Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt de numero illorum, qui reliquerunt sibi nomen. Noster interpres aliter legit quàm modò legitur in Græcis, nempe vt relatiuum *εἰ* præponatur, in hunc modum: *εἰ ἱσὶρ αὐτῶν, κατὰ λῆρον ἔνομα*. Sic enim rectè vertitur: Qui sunt ipsorum (pro quo noster vertit, qui de illis nati sunt) reliquerunt nomen. Est sensus: Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt sibi nomen apud posteros, imitando patrum suorum religionem & præclara gesta, ita vt narrentur à posteris laudes eorum.

9 Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui non fuerint: & nati sunt quasi non nati, & filij ipsorum cum ipsis.

NON rectè hanc sententiam accipi de altero patrum Iudaicæ gentis genere, quemadmodum tamen quidam intelligunt, vel ex eo satis patet, quòd patribus quos laudare instituit non rectè tribuitur; perijsse quasi non fuerint, & quasi nati non essent; cùm huiusmodi scriptura tantum impijs tribuere soleat: de omnibus autem iustis dicat, quòd sint in æterna memoria. Proinde magis conuenit hanc sententiam intelligere dictam de impijs & idololatriis, qui non solum apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate perijt, vt nec honorificè celebrentur à pijs, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthei dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic de reliquis in circuitu gentibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatē post se reliquisse, sicut patres gētis Iudaicæ: quemadmodū & nos de hæresiarchis dicere possumus, qui & nullum post se nomen honestū reliquerunt, & cū discipulis atque sectatoribus suis semper penitus

penitus perierunt, cum catholicæ doctrinæ patres celebres permaneant, semperque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cum ergo dicitur; Et sunt quorum non est memoria; non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierunt quasi non fuissent, sed cum illi de quibus locutus est tam sint celebres, esse alios ex opposito quorum non sit memoria, ut illorum comparatione, celebritatem & gloriâ patrum Iudaicæ gentis magis commendat, de quibus iam ex opposito subijcit.

10 Sed illi viri misericordiæ sunt, quorum pietates non defuerunt.

Illi, inquit, de quibus modò dixi, patres nostri sunt viri misericordiæ, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorum pietates impensæ pauperibus, omniaque eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriæ hominum, hoc est, semper permanent in hominum memoria: Græcè enim est; *ικηλίσθησαν*, hoc est, non venerunt in obliuionem. Et videtur alludi ad illud Psalmi: Disperfit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi. Nam & hic pro, pietates, Græcis est, *δικαιοσύνη*, iustitiæ. Quo nomine aliquando in scripturis eleemosynæ vocantur, ut cum dicitur apud Matthæum: Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus; vbi Græca habent, eleemosynam. Hic tamen nomine misericordiæ non tantum accipienda sunt quæ propriè dicuntur eleemosynæ, sed omnia quæ iuuantis proximis fiunt, defendendo eos, instruendo, & alijs modis eos subleuando. Vnum scriptum habuit; quorum pietas non desinit; ut videri posset interpretem potius vertisse; quorum pietates non deliuerunt. Id enim melius conueniret quàm; non defuerunt.

11 Cum semine eorum permanet bona hæreditas, & nepotum eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.

12 Vsq̄ue in æternum manet semen eorum, & gloria eorum non derelinquetur.

In duobus his versibus varia est in libris scriptis & impressis lectio nos eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi; Cum semine eorum permanent bona, hæreditas sancta nepotes eorum; quia in Græcis dictio, hæreditas, substantiuum est adiectiuum, bona, nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum, tamen hoc ipsum ad sequentia refertur. Porro cum dicitur, cum semine eorum permanet (vel, ut quidam libri habent, perseverat aut perseverauit) bona hæreditas, nomine hæreditatis oportet non tantum intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in longum tempus, sed etiam promissiones illas quæ patriarchis factæ sunt de fauore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gen-

tibus semper profecuturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissione includitur & Messiaë aduentus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hæreditario, fueruntq; illæ promissiones eis velut bona hæreditas.

Rom. 9. Vnde Paulus inter cætera dicit, Iudæorum fuisse promissa Dei. Et monet vt imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hæredita-

Hebr. 6. bant promissiones. Et subiungit de hæredibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilita-

Hebr. 11. tem consilij sui, interposuit iuramentum. Et postea dicit: Noë institutum hæredem iustitiæ quæ per fidem est. Hæc est ergo bona hæreditas, quæ transit ad semen patriarcharum, non tantum carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quòd non solum nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis, Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & fœderibus quæ Deus iniit cum patriarchis Abraham, Isaac & Iacob potissimum. In quibus fœderibus semen eorum stetisse dicitur, quia in illis semen illorum vsque in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantum futurum Deum illorum, sed etiam feminis ipsorum post eos

Gen. 17.

Gen. 22.

vsque in sempiternum, vt licet videre Genes. decimosextimo. Idque propter eos, vt dicitur Genes. 22. vbi inter cætera dicitur: Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & hic dicitur; Et filij eorum steterunt; hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendum quod hic dicitur semen eorum stetisse in testamentis, quàm, vt alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quàm in testamento, Græca docent. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis competere testamenta, hoc est, pacta Dei inita cum illo populo. Quia autem in fœdere Dei semen patriarcharum comprehensum est, ideo sequitur quod subiicitur: Vsque in æternum manet semen eorum; & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, non deficiet vnquam, sed semper celebrabitur. Porro quod dicitur semen eorum manere in æternum, non tam de semine eorum carnali est intelligendum, etsi etiam illud in æternum maneat, quàm de semine spirituali quod patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vniuersam & fidelium ædificationem.

13 Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuut in generatione & generationem.

Corpora quidem, inquit, ipsorum sepulta sunt, idque in pace, sed nomen eorum non simul conscriptum est, viuut autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autem corpora in pace sepulta, vel ad significandum quòd mortui sint lubenter

benter atque in senectute bona pleni dierum : vel etiam ad significandum illorum corpora quiescere , & sepulturæ tradita esse in spe bona futuræ resuscitationis.

14 Sapienciam ipsorum narrant populi , & laudem eorum nuntiat ecclesia.

Multi legunt, narrent & nuntiet. Græca habent futura, narrabunt & nuntiabit. Quibus magis accedit quod quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrant & nuntiat : quia non præcipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, semperque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium : & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vnitatem.

15 Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, vt det gentibus pœnitentiam.

Post generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiarem habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quod de eo post peccatum nihil præclarum narret scriptura Genesios. Omittit & Abel, quod is sine generatione hinc sublatus inter patres Israëliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam. nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quod placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cum de Enoch dicit, quod testimonium habuit placuisse Deo. Nam pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem legimus in Genesi de Enoch, quod ambulauit cum Deo, Septuaginta verterunt, *ἠνεπίσκει τῷ θεῷ*, Hebræis. beneplacuit Deo, quomodo & hic & apud Paulum legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei, & facere quæ ei grata sunt. vnde Abrahæ dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi vt placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quod sequitur; & translatus est in paradysum, vt det gentibus pœnitentiam; Græca breuius sic habent: *μετετίθη υπόδειγμα μετανοίας τῶς γενεῶς*, translatus est exemplum pœnitentiæ generationibus. Itaque interpres de suo addidit; in paradysum; secutus, vt est verisimile, receptam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradysum, sicut & Elias: vnde tempore Antichristi venturi putantur ad prædicandum omnibus pœnitentiam, ad quod confirmandum plærrique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multum valet hic locus iuxta Græcorum lectionem. Ea enim, vt satis patet, tantum significat Enoch ex hoc mundo translatus, idque in exemplum pœnitentiæ omnibus generationibus, vt scilicet ex

eius trāſſatione omnes intelligentes Deo curæ eſſe qui illi ſtudent placere, etiam ipſi à mala ſua vita conuertantur, & pœnitentiam agant, Deo ſe commendare ſtudentes. Poſſunt etiam Græca ſic intelligi, vt cùm dicitur Enoch tranſlatus exemplum pœnitentiæ generationibus, ſignificetur eum tranſlatus, quia cùm viueret, erat omnibus exemplum pœnitentiæ, nimirum quia ſua ſancta vita hominibus ſui ſæculi docebat pœnitentiam, & ad eam trahebat. Noſtra ergo lectio vt accedat ad leſionem originale, ſic videtur accipienda: Enoch tranſlatus eſt in paradyſum, hoc eſt, in locum aliquem voluptatis ſoli Deo notum, vt hac ſua tranſlatione daret gentibus pœnitentiam, hoc eſt, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quàm ſint Deo curæ hi qui placent ei, & quàm odiat peccatores, ex quorum conſortio ante tempus Deus ſuum famulum rapere ſtudit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientiæ: Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum ipſius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cùm enim mundus iam cœpiſſet ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, eſſe peſtilentiſſimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam, ſexcentis & ſexagintanouem annis ante diluuium, Dominus huic Enoch indidit inſigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat, vt ambulare in innocentia cordis ſui ad omne beneplacitum Dei, vt eſſet velut lucerna ardens in tenebroſo ſæculo. Sanctiſſimè enim vixit 365. annis, homines ſui ſæculi factò & verbo pœnitentiam docens, quem, cùm non proficeret, rapuit ex hoc ſæculo nequam, tum ne malitia mutaret animum eius ex prauitate peſſimorum exemplorum, tum vt ipſa tranſlatione oſtenderet Deus & quàm ſint illi curæ pij, & quàm odiat impios, ex quorum conſortio rapuit ſeruum ſuum, tanquàm quo dignus non erat mundus, ſicque etiam eis pœnitentiæ daret occaſionem. Semper enim Dominus impijs varias occaſiones pœnitentiæ agenda ſuppeditauit, ita vt ſint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium naſci fecit, Noë ſcilicet, de quo ſequitur, qui & ipſe conuerſatione ſancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perſeuerantibus in impietate, factò cœpit prædicare pœnitentiam, centum annis arcam ædificando, designans certiſſimè mundo ſibi reuelatum futurum diluuium. Verùm vbi nihil profectum eſt in hominum conuerſatione, iuſto Dei iudicio expletum eſt, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch diſputari poſſent, in quem ſcilicet locum tranſlatus ſit, & an adhuc ſit in corpore mortali viuens, ſitque in eo reuerſurus ad prædicandum tempore Antichriſti, conſultò hîc omittimus, quòd noſtræ intentioni & præſenti loco nō ſint neceſſaria. Sequitur ergo:

16 Noë inuentus eſt perfectus, iuſtus, & in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio.

Alludi-

Alluditur ad verba scripturæ Geneſeos ſexto, vbi dicitur: Noë inuenit gratiam coram Domino. & : Noë vir iuſtus atque perfectus fuit in generationibus ſuis; vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iuſtus, eſſe ſeparanda, vt ſubaudiatur coniunctio, &, perfectus & iuſtus, quanquam etiam poſſint coniungi, vt ſit ſenſus: Noë inuentus eſt perfectus, iuſtus, hoc eſt, perfectè iuſtus. Cùm dicitur, Noë inuentus eſt; ſignificatur eum inter multos diſſimiles vnicum fuiſſe, & in tanta hominum multitudine, cùm Deus veluti quæreret iuſtos, vnum hunc reperiffe. In tempore iracundiæ (vel, vt eſt Græcis, ὀργῆς, iræ) hoc eſt, cùm Deus toti mundo eſſet iratus, ita vt totum humanum genus vellet delere, diceretque: Delebo hominem quem creauī à facie terræ, ab homine vſque ad animantia, pœnitet enim me feciſſe eos; Noë factus eſt reconciliatio, quia ipſe ſua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipſe cum ſuis paucis conſeruaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro, reconciliatio, eſt dictio ſignificantior ἀντάλλαγμα. Ea enim ſignificat pretium quo aliquid emitur aut redimitur, vt & ſuprà annotatum eſt. Noë ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redemptum eſt, quia vt ſcriptura ſignificat, ſuæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decreto aſſeretur. Eam dictionem noſter interpres accepit poſitam pro κατάλλαγμα, quæ dictio propriè ſignificat reconciliationem. Et eodē redit ſenſus. Poſſet autē etiā intelligi, Noë hīc dici factum reconciliationem, quod poſt diluuium oblatione ſacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuium totus orbis perderetur, vt ſcribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum eſt potius Sapientē reſpexiſſe ſatis patet ex narratione Geneſeos 6. & ex ſententia ſequenti. De ſecunda autem illa reconciliatione poſtea ſequitur.

17 Ideo dimiſſum eſt reliquum terræ, cùm factum eſt diluuium.

Illud; dimiſſum eſt reliquum terræ; quod non habet Complutenſis æditio, habet tamen Germanica, hoc modo ἡγεῖν κατὰ λείμμα τῆ γῆς, quod ſic verti poteſt; factæ ſunt reliquiæ ipſi terræ, hoc eſt, relictæ ſunt aliqui in terra qui diluuium non perirent. Itaque & noſtra litera ſic eſt accipienda, vt, terræ, ſit datiuus caſus, &, reliquum, ſubſtantiuè ſit poſitum pro reliquijs, ſitque ſenſus: Ideo, hoc eſt, quia ipſe factus eſt reconciliatio, &, vt dicit ſcriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimiſſum eſt ipſi terræ aliquid reliquum, hoc eſt, relictæ ſunt terræ aliquæ reliquiæ, per quas genus humanum collapſum reſtitueretur, quæ reliquiæ erant ipſe Noë cum octo illis qui ſaluati ſunt in arca.

18 Testamenta ſæculi poſita ſunt apud illum, ne deleri poſſit diluuium omnis caro.

Proſequitur hic ſecundum beneficium mundo per Noë præſtitum, quod ſcilicet obtinuit poſt diluuium, cùm ædificato altari obtulit

holocausta super illud, quæ adeo Deo placuerunt, vt promitteret se nequaquam ultra maledicturum terræ propter homines, eamque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuij imminere posset videri, apprensus, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porro cum dicitur hic, testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi, dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Genesi: Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

Genes. 9.

19 Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria.

TERTIO loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Hunc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te; vbi & Græca & Hebræa habent, sicut hic, patrem multitudinis gentiū. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo, & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur:

20 Qui conseruauit legem excelsi, & fuit in testamento cum illo.

MALÈ legitur; Qui conseruaret; sed legendum est, vt plures codices habent conformiter cum Græcis; Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsi dicitur Abraham, quod & legem naturalem, quæ postea scripto tradita est, seruauerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, vt de egrediendo terram suam & cognationem, de circumcissione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectus habitus ad id quod scribitur Genes. 15. vbi cum iussu Dei Abraham aliquot animalia diuisisset in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpisset, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram. Quanquam enim prius aliquoties ei multa promississet, vt patet cap. 12. 13. & 15. tunc tamen solum dicitur cum eo fœdus pepigisse, quando externa quædam signa adhibita sunt ex vtraque parte, quia in fœdere includitur vt vtraque pars aliquid faciat. Secundò autem fœdus cum illo Deus iniit, quando factum est quod scribitur cap. 17. de quo & hic subiicitur.

Genes. 15.

Gen. 17.

21 In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.

DVO commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt præclara. Alterum, quod in carne eius stare fecit testamentum, hoc est, constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circumcisionem in signum & confirmationem fœderis cum eo initi. idque valde apte & conuenienter. Quia enim in pacto Dei continebantur quædam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinentia, nempe quod esset Deus seminis eius post ipsum, quod semini eius daret promissam terram, quod semen eius esset multiplicandum sicut arenam maris, & quod in semine eius essent benedicendæ omnes gentes terræ, quod non nisi per Christum ex ipso nasciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro signum fœderis illius constitutum est, vt hoc signo distingueretur à reliquis gentibus semen Abraham, ad quod promissiones illæ de semine pertinebant. Alterum, quod hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Genesios 22. nempe quod cum Deus illum de perfecta obedientia tentaret, præcipiendo vt vnigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuentus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credendo, quod etiam si occisus esset filius in quo promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaret, quia firmiter credidit quia quæcumque promisit Deus, potens esset & facere, quodque & à morte Deus filium mortuum reuocare posset, vt de eo testatur Paulus. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei constantiam secutum est quod sequitur:

Gen. 22.

Rom. 5.

Hebr. 11.

- 22 Ideo iureiurando dedit illi gloriam in gente sua, crescere illum quasi terræ cumulum.
- 23 Et vt stellas exaltare semen illius, & hæreditare illos à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos terræ.

CVM ante tentationem prædictam multa essent Abraham promissa, & percussio fœdere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmitus ei sunt addicta, addito scilicet iuramento quod prius Deus non addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per memetipsum iuravi quia fecisti hanc ré, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porrò pro eo quod nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; Græca hic habent; constituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gentes in semine eius. Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abraham. Proinde cum nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; intelligendum est de illa gloria quæ summa illi fuit, nêpe quod in semine eius benedicendæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in quæ ad imitationem fidei Abraham erant credituræ omnes gentes, & per fidem cum fidei Abraham benedicendæ. Rabanus legit; dedit illi semen in gente sua.

Gen. 22.

At al-

At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est; dedit illi; hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est, ut cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca χόρη, utrumque significat. Et dedit illi, promittendo scilicet ut exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & ut illi qui ipsius semen essent futuri, hæreditatem consecuturi essent à mari usque ad mare, &c. Dictum enim ei tunc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti usque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem hic descripti desumpti sunt ex Nume. 34. capite & Deute. 11. aut ex Psalmo 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca; ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης, hoc est, usque ad fines totius orbis terræ, quod in Christo solo impletur. Hic verò est, ἕως ἄκρου τῆς γῆς, hoc est, usque ad extremitatem terræ; quod & in semine carnali Abrahamæ, populo scilicet Israelitico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam à mari occidentali magno usque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno Euphrate, usque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Malè ergo hic quidam legunt; usque ad terminos orbis terræ; cum dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emendationibus.

Psal. 71.

Gen. 15.

24 Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.

Gen. 26.

Similiter, inquit, fecit in Isaac, quia & illi tria illa promisit, quæ Abraham, nempe possessionem promissæ terræ, multiplicationem seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, ut legitur Genesis 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod sponondi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli. Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obediit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchis benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur: •

25 Benedictionem omnium gentium dedit illi, & testamentum suum confirmavit super caput Iacob.

Multi legunt; dedit illi Dominus; sed, Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abraham, ita etiam ipsi promisit quod in semine eius benedicerentur omnes

omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei vt omnes gentes illi benedicant, gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiuâ benedictione gentium. Quam promissionē simul cum alijs, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, vt legitur Genes. 28. ideoque hic rectè dicitur, quòd testamen- Genes. 28.
 tum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, cōfirmavit super caput Iacob, quia illud in personam Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suū cum illis confirmavit, & firmū ratumque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmavit, κατέπαυσε, hoc est, fœdus quieuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur:

26 Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hæreditatem, & diuisit ei partem in tribus duodecim.

Agnouit, inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc vt ad ipsum deuoluerentur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abrahæ & Isaac: vnde & dedit ei hæreditatem, illam scilicet quam Abrahæ & Isaac promiserat, dicens etiam ei: Terram hanc tibi dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quòd promissione ei fuerit addicta, siue quòd postea ei dederit in femine eius. vnde sequitur; Et diuisit ei partem in tribus duodecim; hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addicta fuit, diuisit ei postea, per ministerium scilicet Iosue, in tribus duodecim. Etsi enim tribus Leui partem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nempe in tribum Ephraim & Manasse, vt sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 Et conseruauit illi homines misericordiæ, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.

A pud Rabanum sic legitur; Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse; Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam, &c. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quæ in ecclesijs iam passim legitur de Confessore Episcopo, & incipit; Ecce sacerdos magnus; collogit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquam dictū est; placuit Deo, quod hic Enoch tribuitur: & inuentus est iustus; quod hic de Noë dicitur: Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsi. Ideo iure iurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam; quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham: benedictionē omnium gentium dedit illi; quod hic Isaac tribuitur: deinde ex his quæ de Ia-

de Iacob hic dicuntur, subijcitur: Et testamentum suum confirmavit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moyfi & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo: Et eduxit ex ipso virum misericordiæ, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum; Dilectum à Deo & hominibus Moysem; unde in ædificatione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capitis. Noster interpres aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideoque vertit; Conseruauit illi homines misericordiæ; hoc est, viros pios & benignos, qui iuandis alijs incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ duodecim, qui propter Ioseph virum pium, grati fuerunt Pharaoni, omnibusque Ægyptijs. Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyfes, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deus conseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & iuandis alijs intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & alijs. De Moyse enim dicitur, quod fuerit vir magnus valde in terra Ægypti, & coram seruis Pharaonis & omni populo.

Exod. 11.

CAPVT QVADRAGESIMVMQVINTVM.

1 Dilectus Deo & hominibus Moyfes, cuius memoria in benedictione est.

Occapite celebrantur Moyfes, Aaron, & Phinees ab his quæ præclarè gesserunt, & quæ eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quod dilectus fuerit & sit & Deo & hominibus, propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quod Moyfes erat vir mitis-

Num. 12.

simus super omnes homines qui morabantur in terra. Mansuetudo enim valde hominem & Deo & hominibus commendat. Et quia sic dilectus fuit & est hominibus Moyfes, eius memoria est in benedictione, hoc est, cum laude & bona imprecatione. Frequens enim est eius memoria, & cum sit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque felicia optant.

2 Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in verbis suis monstra placauit.

Similem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerunt sancti patriarchæ. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est